

Danijel Grafenauer*

Pouk slovenskega jezika in dvojezični pouk na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja

Teaching the Slovenian Language and Bilingual Lessons in Austrian Carinthia in the First Half of the 20th Century

Izvleček

Oblikovanje modernih narodov in njihovih nacionalnih držav je v evropski zgodovini relativno mlad pojav. Njegovi začetki segajo v 18. stoletje, težišče pa je imelo v 19. in deloma tudi še v 20. stoletju. Povezano je z oblikovanjem kolektivnih nacionalnih identitet, katerih ključno orodje je jezik. Jezik tako ni zgolj sredstvo za komunikacijo, temveč je tudi pomemben simbol etnične pripadnosti in kulturne dejavnosti.

Na avstrijskem Koroškem je v prvi polovici 20. stoletja potekal na šolskem področju ključen narodnostni boj. Na južnem Koroškem, večinsko poseljenem s slovensko govorečim prebivalstvom, je bila namreč od 70. let 19. stoletja naprej prevladujoča oblika osnovnega šolstva t. i. utrakvistična šola, katere glavni namen je bil posredovati otrokom s slovensko materinščino nemški jezik. Ta oblika je prevladovala vse do anšlusa, ko je bila raba slovenskega jezika do leta 1945 odpravljena. Z uveljavitvijo nacionalnega principa, na podlagi katerega so bile v Evropi po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske bolj ali manj uspešno začrtane nove državne meje, je avstrijsko-slovenske odnose, ki jih je bilo treba na novo definirati, bistveno zaznamovalo manjšinsko vprašanje v vseh njegovih razsežnostih.

Abstract

The formation of modern nations and their nation states is a relatively recent phenomenon in European history. Its origins date back to the 18th century, but it was grounded in the 19th and partly in the 20th century. This phenomenon is associated with the formation of collective national identities, for which language is a key tool. Therefore, language serves not only as a means of communication, but also as an important symbol of ethnic origin and cultural activity.

In the first half of the 20th century, a significant national struggle took place in the field of education in Austrian Carinthia. In southern Carinthia, which had a predominantly Slovenian-speaking population, the dominant form of primary education from the 1870s onwards was the so-called utraquist school, the main purpose of which was to convey the German language to children whose mother tongue was Slovenian. This form prevailed until the Anschluss, after which the use of the Slovenian language was banned until 1945.

Following the establishment of the national principle, whereby new national borders were more or less successfully drawn in Europe after the end of World War I and the collapse of the Austro-Hungarian monarchy, Austrian-Slovenian relations had to be redefined

* Dr. Danijel Grafenauer, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, e-pošta: danijel.grafenauer@inv.si

Po drugi svetovni vojni in koncu nacističnega nasilja je koroška deželna vlada sprejela oktobra 1945 uredbo o obveznem dvojezičnem šolstvu, ki jo je v glavnem zasnoval dr. Joško Tischler, poznejši ustanovitelj in ravnatelj slovenske gimnazije v Celovcu. Zaradi pritiska nemških nacionalnih organizacij je bila ta oblika dvojezičnega šolstva odpravljena v letih 1958/59.

and were fundamentally shaped by the minority issue in all its dimensions.

In October 1945, after World War II and the end of the Nazi violence, the Carinthian state government adopted a decree on compulsory bilingual education, which was mainly conceived by Dr Joško Tischler, who would later found and become headmaster of the Slovenian Grammar School in Klagenfurt. However, due to pressure from German national organizations, this form of bilingual education was abolished in 1958/59.

Ključne besede: koroški Slovenci, narodnostni boj, utrakvistična šola, dvojezično šolstvo

Keywords: Carinthian Slovenians, national struggle, utraquist school, bilingual education

Uvod

V prispevku bom orisal razvoj osnovnega šolstva na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja na območju, ki ga opredeljujemo za slovensko etnično ozemlje oz. kjer živi slovenska narodna skupnost. Ob koncu 19. stoletja in skozi prvo polovico 20. stoletja je dvojezična šola na Koroškem postala osrednje prizorišče nacionalnih politik, narodnostnih sporov in identitetnih politik. Šolska politika je v tem obdobju postala odraz razmerja moči med nemško govorečo večino in slovensko govorečo manjšino ter instrument nacionalne integracije. Vprašanje učnega jezika je bilo neločljivo povezano s politično močjo, nacionalnimi ideologijami ter asimilacijskimi ali emancipacijskimi težnjami. To je presegalo pedagoški okvir in je bilo tesno zvezano z državnopravnimi režimi ter z mednarodnimi zavezami po prvi in drugi svetovni vojni. Za slovensko manjšino je bilo ključno, v kolikšni meri je slovenski jezik v šoli (po)ostal nosilec pismenosti, identitete in medgeneracijskega prenosa ali pa je bil potisnjen v pomožno vlogo v okviru t. i. utrakvističnega sistema (dvojezične šole s pretežno nemškim učnim jezikom). Temeljne prelomnice tega obdobja so: uvedba posebnega učnega načrta za slovenščino in utrditev utrakvistične ljudske šole leta 1869, kratka vzpostavitev slovenskega šolstva pod jugoslovansko upravo v coni A (1919–1920), nadaljevanje utrakvističnega šolskega modela do njegove ukinitve 1938–1945 ter uvedba dvojezičnega šolstva na ljudskih šolah po drugi svetovni vojni do njegove ukinitve leta 1958. Slovenščina kot sporazumevalni jezik in jezik okolja je danes kljub zgodovinski prisotnosti v šolah na jugu Koroške vse bolj potiskana na rob, kar je imelo in ima dolgoročne posledice za jezikovno zmožnost in identiteto koroških Slovencev. Na avstrijskem Koroškem sta namreč znanje in odnos do jezika tesno povezana z družbenopolitičnim dogajanjem.

Narodnostne razmere konec 19. in v začetku 20. stoletja

Da bi lahko bolje razumeli narodnostne razmere konec 19. in na začetku 20. stoletja, moramo vprašanju šolstva dodati širši, zgodovinski okvir. V tem času je namreč na Koroškem potekal oster narodnostni boj. Ta je vedno povezan z oblikovanjem kolektivnih nacionalnih identitet, katerih ključno orodje je jezik. Jezik tako ni zgolj sredstvo za komunikacijo, temveč je tudi pomemben simbol etnične pripadnosti in kulturne dejavnosti. Nemški krogi na Koroškem v drugi polovici 19. stoletja niso gledali z naklonjenostjo na narodnostne zahteve koroških Slovencev; ne samo to: dosledno so jih odklanjali in v njihovem vztrajanju videli neposreden napad na enotnost dežele Koroške. Jezik je bil pomembno torišče, kjer sta se oba naroda spopadala. Ker je bil slovenski jezik osnovni element slovenske etnične skupnosti, je bilo njegovo omejevanje in zatiranje učinkovit pristop k sistematičnemu raznarodovanju. Utrakvistične šole kot tudi pristranski popisi prebivalstva so spodkopavali trdnost slovenske skupnosti, kar je imelo za posledico, da se je začelo zmanjševati število slovensko govorečih Korošcev. Primerno sredstvo za omejevanje slovenske narodne ideje in jezika je nemško govoreča elita videla v utrakvistični šoli. »Utrakvistična šola učencem ni posredovala slovenskega knjižnega jezika. Naučila je sicer učence brati in pisati, kolikor je bilo to nujno, vendar glavni učni cilj je bilo učenje nemščine. Nemška strategija je bila, da se koroški Slovenci ne naučijo slovenskega knjižnega jezika, in tak odnos je veljal najmanj do leta 1945, v zametkih pa tudi pozneje,« je v intervjuju povedal dr. Teodor Domej, slovenski zgodovinar in slavist iz avstrijske Koroške.¹

Leta 1897 je npr. nemško nacionalno glasilo Freie Stimmen v Celovcu v uvodniku Sovražniki okoli nas objavilo: »/.../ Prav zares je že veliko izgubljenega. Širok pas slovenskega in italijanskega ozemlja nas Nemce danes ločuje od našega južnega morja; Kranjska, dežela Anastazija Grüna, je skoraj čisto slovenizirana, na Spodnjem Štajerskem se vzdigujejo samo še posamezna mesta kot nemški jezikovni otoki iz slovenske poplave, v našem pristaniškem mestu Trstu vlada laštvo /.../.«² Treba je dodati, da govori prispevek o območjih, ki nikoli niso spadala med tradicionalno nemška območja. Na kongresu nemške nacionalne stranke v Celovcu istega leta je neki koroški deželni poslanec izjavil: »/.../ Nemci sicer lahko služimo državi, toda v nobeni državi ne bomo igrali vloge služabnikov; kajti Nemci smo gosposki narod in do gospodovanja moramo priti /.../.« Poveljevanje nemške kulture je na Koroškem spremljalo sistematično podcenjevanje

¹ Žiga Volf Stepančič, *Windischar ali Slovenec: Politični pritisk in propaganda na avstrijskem Koroškem*. Spletni vir: <https://www.rtvsllo.si/kultura/dediscina/windischar-ali-slovenec-politichni-pritisk-in-propaganda-na-avstrijskem-koroskem/758345> (pridobljeno 1. 10. 2025).

² Franc Kukovica, *Dvojezična ljudska šola na Koroškem od začetka do danes / Die zweisprachige Volksschule in Kärnten von Beginn an bis heute*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 2002, str. 8.

in preziranje slovenske kulture (Slovenci niso zgodovinski narod, jezika nista enakovredna, ni prevodov antičnih del v slovenskem jeziku, itd.) in zmožnosti slovenskega naroda.³

Začetki organiziranega osnovnega šolstva na južnem Koroškem

V delu današnje južne Koroške, ki jo tradicionalno poseljujejo Slovenci, se gajo začetki osnovnega šolstva v obdobje po sprejetju Splošnega šolskega reda leta 1774,⁴ kjer je bilo zasidrano načelo splošne šolske obveznosti.⁵ Osnovne šole so po koroških vaseh nastale večinoma po letu 1820,⁶ vendar je trajalo ponekod vse do konca 19. stoletja, da se je vzpostavila osnovnošolska mreža. Učni jezik začetnega pouka v podeželskih ljudskih šolah v slovenskem delu dežele je bila skoraj vedno slovenščina, nemščina pa učni cilj, ki naj bi ga otroci čim hitreje dosegli.⁷ V razredu z več ali vsemi šolskimi stopnjami je pogosto v začetku poučeval en učitelj – mežnar ali župnik. Šolski zakon iz leta 1805 je torej obdržal vse bistvene elemente terezijanske šolske reforme iz leta 1774, predvsem obvezno, a neenotno osnovno šolo. Zakon je poudarjal vzgojno vlogo verouka, uvažal je ponovno cerkveno nadzorstvo od krajevne do deželne stopnje. Tako so sedaj večinoma župniki kot krajevni šolski nadzorniki nadzirali vsebino in metodo pouka, vedenje učencev in učiteljev ter odnos staršev do šole, nadzorstvo osnovnih šol pa je prešlo na škofijske ordinariate – dekane.⁸ Ker je imela duhovščina med letoma 1805 in 1869 na takrat še skoraj sklenjenem slovenskem delu Koroške odločilen vpliv, šolske razmere za Slovence niso bile neugodne.⁹ So pa bile v tem času podobno kot drugod v cesarstvu slabše ali slabe razmere glede šolskih poslopij in plačevanja učiteljev. Veliko zarezov predstavlja revolucija leta 1848, ko so državne oblasti določile, da naj bo materinščina otrok učni jezik elementarnega pouka. Kmalu je nastopil intenzivnejši čas narodnostnega boja, ki se je razplamenel zlasti ob začetku demokratizacije avstrijske družbe v šestdesetih letih 19. stole-

3 Danijel Grafenauer, Marija Wakounig, Podoba drugega ali sosed v ogledalu sosedu, *Na obeh straneh Alp: slovensko-avstrijska zgodovina* (ur. Peter Stih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt, Peter Vodopivec), Ljubljana: Cankarjeva založba, 2025, str. 507–517.

4 Prim. Simon Malménwall, Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 75–103.

5 Teodor Domej, Šolstvo za prebivalstvo jugovzhodne avstrijske Koroške, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec-Ljubljana-Dunaj 2000/2001, str. 25–55.

6 Kukovica 2002, str. 9.

7 Domej 2000/2001, str. 26.

8 France Ostanek, Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963, *Šolska kronika*, 32, 1999, št. 1, str. 55.

9 Franc Kukovica, *Šolski vsakdan na dvojezičnem Koroškem/Schulalltag im zweisprachigen Kärnten*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 1999, str. 20–21.

tja, še bolj pa v obdobju dvojne monarhije Avstro-Ogrske (1867–1918).¹⁰ V nobeni drugi dvojezični avstrijski deželi pa ni prišla ureditev osnovne šole po uzakonitvi Državno ljudskošolskega zakona (Volksschulgesetz) z dne 14. maja 1869 v tako nasprotje s paragrafom 21 tako imenovanega kromeriškega ustavnega načrta iz leta 1848, ki je razglašal enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, uradih in v javnem življenju in bil pozneje kot znameniti člen 19 v skoraj nespremenjeni obliki prevzet v ustavni zakon dne 21. decembra 1867. Lojze Ude, odličen poznavalec koroškega šolstva, je ob tem zapisal, da trditev Vlada Schmidta, da se je s šolskim zakonom leta 1869 pokazalo, da je povečana objektivna potreba po višji izobraženosti najučinkoviteje nasprotovala raznarodovalni nalogi šole,¹¹ za Koroško ne velja.¹²

Kljub mnogim sporom zaradi učnega jezika na posameznih ljudskih šolah imamo lahko obdobje med 1851 in 1858 (ta čas je bil deželni šolski nadzornik za Koroško duhovnik Simon Rudmaš)¹³ za najplodnejše, saj je bilo v tem času na dvojezičnem ozemlju Koroške (kljub 216 nemškim šolam) 15 šol s slovenskim jezikom in 67 šol s slovensko-nemškim učnim jezikom.¹⁴ Okoli leta 1848 je imela Koroška do etnične meje okoli 132.000 prebivalcev, koroški deželni stanovi so izračunali, da naj bi bilo Slovencev 114.527 (86,76 %), kritična analiza Czoernigovega materiala pa je pokazala, da naj bi bilo Slovencev okoli 118.000 (89,4 %).¹⁵

Utrakovistična šola

Z letom 1869 je šolanje popolnoma prevzelo posvetno nadzorstvo v želji (pod cerkvenim nadzorstvom je ostal le šolski predmet verouk), da bi se ljudsko šolstvo reformiralo. Dunajski državni zbor je sprejel Državni ljudskošolski zakon. Šolsko obveznost so podaljšali na 8 let, profesionalizirali so učiteljski poklic, ukinili prispevek za šolnino, uvedli učiteljišča – učitelji so dobili ugled ter glede učnega jezika določili, »da o njem in o pouku v drugem deželnem jeziku določa deželna šolska oblast po zaslišanju tistih, ki šolo vzdržujejo«.¹⁶ Uvedba Državnega

¹⁰ Domej 2000/2001, str. 26–27.

¹¹ Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, III. del*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 276.

¹² Lojze Ude, *Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana, 1970, str. 172.

¹³ Krški škof leta 1860 kot nadzorna šolska oblast izda odlok, da je treba poučevati v osnovnih šolah, ki so v okoliših farah, v katerih je verski pouk v cerkvi slovenski, v slovenščini. Ude 1970, str. 173.

¹⁴ Prim. Ude 1970, str. 172–173; Kukovica 2002, str. 16–17.

¹⁵ Bogo Grafenauer, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*, Zbirka zgodovinskega časopisa 10, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1994, str. 22–23.

¹⁶ Kukovica 2002, str. 16.

ljudskošolskega zakona je bila dvorezen meč. Na eni strani je pomenila izboljšavo šolske oskrbe. Na slovenskem ozemlju je bilo ustanovljenih mnogo novih šol,¹⁷ prav tako je vpis naraščal. Na drugi strani se je položaj slovenščine kot učnega jezika strmo slabšal, ker je bila slovenska duhovščina izrinjena s položaja šolskih oblasti.¹⁸

S sprejetjem tega zakona je nastopil čas utrakvistične osnovne šole, po Domejevih besedah gre za značilen primer asimilacijske šole. V utrakvističnih šolah bi morali po zakonu poučevati v nemškem in slovenskem jeziku. Šole zakona niso upoštevale. Utrakvistične šole so bile dvojezične le na papirju, v realnosti pa predvsem nemške.¹⁹ Tedanja oblast je slovenske učitelje pošiljala v strogo nemško govoreče kraje, medtem ko je nemške učitelje (brez znanja slovenščine) v slovenske kraje. Mestoma so že v prvem razredu (drugod najpozneje v drugem) začeli poučevati v nemškem jeziku, ki je kaj kmalu postal edini učni jezik. Glavna naloga slovenskega jezika je bila, da so z njegovo pomočjo dosegli znanje nemškega jezika. Slovenski jezik je pridobil status pomožnega jezika. Pedagogi so pogrešali ustrezen učni načrt in zelo pomembne pedagoške smernice za izvajanje dvojezičnega pouka. Leta 1891 je bil objavljen prvi učni načrt za poučevanje v slovenščini na utrakvističnih šolah.²⁰ Utrakvistična šola je bila v veljavi vse do leta 1938 oz. 1941,²¹ dokler ni nacistična oblast slovenščine povsem izrinila iz osnovnih šol. Slovenski jezik je v šolskem in družbenem življenju dolgo obdobje zavzemal položaj manj cenjenega in manj potrebnega jezika. Ta miselnost se je globoko zasedrila v glave širšega kroga prebivalstva. Na političnem prizorišču so predstavniki dominantnega naroda neenak položaj slovenščine poglobljali z govoricami, da je slovenščina jezik, »/.../ ki ga uporablja deželi in državi nevarna iredenta«.²²

Državni zakon o osnovnih šolah iz leta 1869 je določil, da glede učnega jezika in pouka v drugem deželnem jeziku odločajo koroški deželni šolski svet in

17 V letih 1871 do 1906 je naraslo število šol na Koroškem s 318 na 372, število učiteljstva v tem obdobju s 358 na 975, število šolo obiskujočih otrok na 100 učencev z 59,8 % na 91,1 %. Na Kranjskem na 73,6 %, kar kaže, da je bila šolska mreža v južnih predelih s Slovenci poseljenem ozemlju slabše razvita. Koroška ima višji odstotek na račun severnejših nemških delov dežele. Prim. Aleš Gabrič, Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 186. Zanimivi so tudi podatki o učiteljsčnikih na celovškem učiteljskišču (npr. leta 1874 56 Nemcev in 15 Slovencev; učencev po maternem jeziku leta 1875 okoli 26.300 nemških in okoli 9500 slovenskih. Ude 1970, str. 172–174.

18 Prim. Tatjana Feinig, *Slovenščina v šoli/Slowenisch in der Schule. Zgodovina pouka slovenščine na Koroškem/Die Geschichte des Slowenischunterrichts in Kärnten*, Celovec: Drava, 2008.

19 Teodor Domej, Položaj manjšinskega jezika v izobraževanju na Koroškem, *Materni jezik na pragu 21. stoletja/The mother tongue on the doorstep of 21st century* (ur. Milena Ivšek), Ljubljana 1999, str. 172–192.

20 Nina Mrzel, *Slovenščina v dvojezičnih ljudskih šolah na avstrijskem Koroškem*, magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 2020, str. 3–4.

21 Kukovica 2002, str. 17–22.

22 Mrzel 2020, str. 4; po Domeju 1999, str. 177.

zastopniki občin.²³ Tem so velikokrat načelovali nemško usmerjeni ljudje. Skratka, do leta 1918 iz pravnega zornega kota ne moremo govoriti o manjšinskem šolstvu v pravem smislu besede, čeprav so Slovenci na Koroškem živeli v tipičnem manjšinskem položaju, v razmerah političnega in jezikovnega zapostavljanja.²⁴

Leta 1872 je koroški deželni šolski svet, glede na povpraševanje, razdelili šole na šole z nemškim učnim jezikom, t. i. utrakvistične šole, in šole s slovenskim učnim jezikom (nemščina kot obvezni predmet). Torej s pomočjo slovenščine v prvem letu in deloma v drugem letu naj bi prišli na utrakvističnih šolah na popolnoma nemški pouk. Na določanje in upoštevanje slovenščine so sledile številne pritožbe, začel se je boj proti takšni šoli. Oblike borbe so bile peticije, pritožbe, resolucije, govori in interpelacije v dunajskem parlamentu in koroškem deželnem zboru (leta 1887 so bile izročene šolskemu odboru državnega zbora – ker Slovenci na Koroškem niso nič dosegli – 104 prošnje 22 občinskih odborov, 34 krajevnih šolskih svetov in 1700 posestnikov; za čas od leta 1874 do 1892 naštejemo številne pritožbe in prošnje glede neupoštevanja slovenskega pouka na ljudskih koroških šolah: 107 na državni zbor, 55 na razne šolske oblasti itd.). Rezultat tega je bil odlok koroškega deželnega šolskega sveta iz leta 1891, ki je natančneje opredelil učni načrt za utrakvistične šole. V vseh letih pritožb Slovenci niso dosegli niti tega, da bi postala slovenščina od tretjega šolskega leta dalje obvezen učni predmet. V šolskem letu 1864–65 (pred sprejetjem zakona leta 1869) je bilo na slovenskem narodnostnem ozemlju po učnem jeziku na Koroškem 73 slovenskih šol in 5 slovensko-nemških,²⁵ leta 1923 je bilo 86 utrakvističnih šol, leta 1938 pa 78.²⁶

23 Deželni šolski svet je spraševal občinske in krajevne šolske odbore po željah glede jezikovnega pouka po uveljavitvi zakona 1869. V obzir moramo vzeti večji kulturni, družbeni in ekonomski kapital, ki ga je imel nemški jezik, brez znanja nemškega jezika se je bilo nemogoče povzpeti po socialni lestvici (razen v primeru večjih kmetovalcev in npr. koroško-slovenskih duhovnikov), koroški upravni sistem je silil Slovence k učenju nemščine in k dejstvu, da že iz praktičnih razlogov (trgovina, promet itd.) niso odgovarjali na vprašanje o jeziku, da bi njihovi otroci obiskovali samo slovensko šolo. Mnogi so se izrekli za izključno slovenski jezik v začetku, nato za nemški jezik in za slovenščino kot obvezni učni predmet. Žal pa Deželni šolski svet pogosto ni upošteval želja Slovencev. Prim. Ude 1970, str. 180–181.

24 Domej 2000/2001, str. 27.

25 Schmidt 1988, str. 279. Prim. tudi Rudolf Vouk, *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918*, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1980.

26 Ude 1970, str. 192–193. Za ponazoritev razmer v tem času je dobro citirati časnik *Mir*, glasilo koroških Slovencev: »/.../ Na Koroškem živi glasom zadnjega štetja 25,1 % Slovencev, v resnici pa veliko več. Glasom uradnih izkazov iz leta 1900 imajo Slovenci pet ljudskih šol, razun tega registrira uradni izkaz 88 mešanih ljudskih šol. (Dvomim, da je ta izkaz pravilen, vsaj po zasebnih poročilih, katerih dosedaj nisem mogel kontrolirati, je popolnoma slovenskih šol manj! – Popolnoma slovenska ljudska šola je le narodna šola v Št. Rupertu pri Velikovcu in ta je zasebna; vzdržuje jo družba sv. Cirila in Metoda. Pripomba uredništva.) To pomeni seveda samo toliko, da se mora na nemških šolah v slovenskih krajih, kjer nobeden otrok nemški ne zna, v prvem letu šolskega obiska vsaj nekoliko govoriti slovenski ž njimi. Nemški učitelji na teh šolah sami za to skrbijo, da takšna šola pravzaprav postane nemška. Za dunajsko nepravico ni treba več besed! Težko je tudi v tem oziru mirno kritikovati ... /.../. Šolstvo na Slovenskem, *Mir*, 21. 12. 1905, leto 24, št. 51, str. 308.

Večja uspeha samoorganiziranja Slovencev na Koroškem sta bila gradnja privatne slovenske osnovne šole v Št. Rupertu pri Velikovcu, ki jo je ustanovila Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (iniciator duhovnik Franc Treiber). Poslopje je bilo dograjeno leta 1896, šola je bila uspešna. Leta 1909 je šola postala štirirazrednica ter se obdržala do konca prve svetovne vojne. Drugi primer je šentjakobska osnovna šola ali Ražunova šola (iniciator duhovnik Matej Ražun) v Št. Petru pri Šentjakobu v Rožu. Bila je last Slovenskega šolskega društva v Celovcu in je delovala od leta 1908 dalje.²⁷ Po plebiscitu leta 1920 je koroška deželna oblast ukinila tudi ti dve slovenski šoli. Koroški Slovenci so se pritožili na Društvo narodov. Predstavniki koroških Slovencev so to prvič storili že leta 1922 zaradi uradnega preprečevanja obnovitve slovenskih privatnih šol v Šentrupertu pri Velikovcu in Šentjakobu v Rožu. Prej s sklicevanjem na določbe mirovne pogodbe niso uspeli pred avstrijskimi oblastmi in tudi jugoslovanske intervencije niso zalegle. V treh letih pravnškega dopisovanja med Ženevo, Dunajem in Celovcem je pritožba postala neaktualna.

V tem nacionalnem boju so odločilno sodelovali slovenski duhovniki na Koroškem, v tem času edini akademiki in zaradi tega vodje kulturno-političnega delovanja koroških Slovencev ter gojitelji slovenske besede. S svojim delovanjem so preprečevali hitro in grobo asimilacijo Slovencev.²⁸ Konstantno pa lahko sledimo v slovenskem manjšinskem tedniku opisom ciljev utrakvistične šole: »/.../ Največ škodujejo slovenskemu ljudstvu takozvane utrakvistične šole. Obiskuje jih največ slovenskih otrok, to je od 17.000 11.802. Te šole so utrakvistične samo na papirju, v resnici so pa popolnoma nemške, ki imajo predvsem namen zatreti v slovenskih otrocih vsako narodno čustvovanje in jim pristuditi njihov materni jezik. To je edini in glavni cilj vseh teh šol /.../.«²⁹

Iz zgodovine boja za slovenski pouk na koroških osnovnih šolah je treba omeniti veselje znotraj narodne skupnosti zaradi vsakega uspeha pri uvajanju slovenskega jezika v šole. Npr. okrajni šolski svet v Velikovcu je bil v začetku 20. stoletja v rokah nemških nacionalistov. V letu 1905 so na občinskih volitvah od 31 občin okrajnega glavarstva Slovenci zmagali v 17. Kljub postavljanju številnih ovir je bil zaradi takšnega razmerja v deželni šolski svet izvoljen župnik Franc Treiber, kar je predstavljalo prvo zmago Slovencev v okrajnem šolskem svetu v Velikovcu.³⁰

Leta 1892 je bilo na Koroškem 92 utrakvističnih ljudskih šol, leta 1897 jih je bilo 84, leta 1902 pa 83. Pred izbruhom prve svetovne vojne je bilo na Koroškem 89 utrakvističnih ljudskih šol, poleg tega pa tri javne ljudske šole s slovenskim

27 Prim. npr. Konvent šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu (izd.), *Jubilejni zbornik: ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru*, Vetrinj: Mohorjeva 2008, str. 30–43; Ude 1970, str. 192–195 itd.

28 Jože Till, *Koroški Slovenci in krška škofija, Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2000/2001, str. 58.

29 Ljudsko šolstvo, *Mir*, 13. 9. 1913, leto 32, št. 37, str. 264.

30 Pomenljiva slovenska zmaga, *Mir*, 21. 12. 1905, leto 24, št. 51, str. 305.

učnim jezikom (Jezerško, Šentjakob, Sele) in dve zasebni šoli s slovenskim učnim jezikom (v Šentrupertu pri Velikovcu in v Šentjakobu v Rožu).³¹

Šolstvo v času jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A v letih 1919–1920³²

Razpad Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne in nastanek nove državne tvorbe južnoslovanskih narodov – sprva Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. oktobra 1918) ter nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1. decembra 1918) – sta sprožila globoke družbene in politične spremembe tudi na šolskem področju. Narodna vlada v Ljubljani je z ustanovitvijo Poverjenišstva za uk in bogočastje ter Višjega šolskega sveta novembra 1918 začela sistematično organizacijo šolstva na območjih pod svojo upravo. Z imenovanjem slovenskih šolskih nadzornikov na zasedenem ozemlju na Koroškem (Franc Aichholzer, Rudolf Mencin, Pavel Košir) je bila zagotovljena lokalna uprava, ki je izvajala ukrepe za uvedbo slovenščine kot izključnega učnega jezika. Novi odloki so določili, da je nemščina postala fakultativni predmet, učni jezik pa se je določal, glede na materinščino učencev, ob obveznem preverjanju *pristine narodnosti*. Ti ukrepi so pomenili preobrat v razmerju med slovenščino in nemščino ter odraz političnega in narodnega prebujanja slovenskega prebivalstva po desetletjih germanizacijskih pritiskov.

V času jugoslovanske uprave je v plebiscitni coni A delovalo 82 ljudskih in 3 meščanske šole s skupno 12.841 učenci ter 253 učitelji. Učni kader je prihajal z različnih slovenskih območij, zlasti iz Primorske, kar kaže na pomanjkanje domačih učiteljev in hkrati na slovensko prizadevanje za utrditev slovenskega šolskega sistema. Pomemben korak je bila ustanovitev slovenskih šolskih zavodov, npr. državne gimnazije in učiteljišča v Velikovcu (1919), ki ju je vodil dr. France Kotnik. Učni jezik je bila slovenščina, nemščina pa obvezen predmet. Učni načrti so bili prilagojeni novi državni realnosti (vključitev zgodovine in geografije Kraljevine SHS), težave pa sta povzročala pomanjkanje učbenikov in socialna stiska dijakov. Ob zavodih so bili organizirani internati, kuhinje in podporna društva. Gimnazijo je v šolskem letu 1919/20 obiskovalo 49 dijakov (36 v prvem, 13 v drugem razredu), učiteljišče pa 23 študentov. Večina slovenskih dijakov in študentov je po izgubljenem plebiscitu leta 1920, ko se je jugoslovanska uprava plebiscitne cone A morala umakniti, šolanje nadaljevalo v tedanji jugoslovanski Sloveniji.

31 Theodor Domej, Schulwesen, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016, Bd. 3, str. 1192–1199.

32 Povzeto po Danijel Grafenauer, Schulwesen unter jugoslawischer Verwaltung in der Zone A in den Jahren 1919–1920, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016, Bd. 3, str. 1199–1202.

Poleg gimnazije in učiteljišča so v obdobju jugoslovanske uprave delovale še Državna puškarska strokovna šola v Borovljah ter Državna kmetijska šola pri Velikovcu, kjer je bil učni jezik prav tako slovenščina. Znova so se organizirali in se začeli povezovati v času po prvi svetovni vojni tudi slovenski koroški dijaki in študenti. Na več srečanjih in zborovanjih v letih 1919 in 1920 so poskušali povezati srednješolce, bogoslovce in študente. Oživili oz. ustanovili so *koroško podružnico Slovenske dijaške zveze* oz. Klub koroških akademikov, ki mu je vseskozi predsedoval Franc Sušnik. Zveza oz. klub se je ukvarjal z aktualnimi vprašanji, še posebej ob plebiscitu. V času jugoslovanske zasedbe se je bolje kot pred vojno organiziralo tudi učiteljstvo na Koroškem. Ustanovili so Pedagoško društvo v Velikovcu, ki sta se mu kmalu pridružili še učiteljski društvi v Pliberku in Borovljah, vsa tri pa so bila vključena v krovno stanovsko liberalno organizacijo Zavezo jugoslovanskih učiteljev. V šolskem letu 1919/20 so imela vsa tri društva skupaj 234 članov. Iz odbornikov vseh treh društev se je 15. avgusta 1919 oblikoval Učiteljski svet za Koroško, ki je bil avtonomen stanovski organ učiteljev na ljudskih in meščanskih šolah na Koroškem.

Velika večina teh učiteljev je po plebiscitu morala zapustiti Koroško. Vzrok za to so bili fizični napadi, grožnje in odpuščanja. Res je Višji šolski svet v Ljubljani takoj po plebiscitu pozval učitelje, da naj »na Koroško pristojno in tam rojeno uradništvo, učiteljstvo in duhovništvo vztraja na svojih mestih«. Vendar na kaj takega ni bilo misliti, ker je koroško deželno (in za duhovnike tudi cerkveno) vodstvo prošnje za ponovno nastavitev na šolah v slovenskem delu Koroške dosledno zavračalo. Vodilo koroških oblasti je bilo, da na utrakvističnih šolah ne morejo biti nameščeni učitelji, ki so se v plebiscitnih pripravah eksponirali v jugoslovanski agitaciji.

Po plebiscitu je moralo vsaj 61 slovenskih učiteljev – domačinov zapustiti Koroško. Od štirih narodno zavednih učiteljev, ki so ostali, sta bila dva po nekajletnem sodnem dokazovanju leta 1925 zopet nastavljena, a v nemškem delu dežele, eden učiteljske službe ni dobil, le eden pa je ostal na šoli v slovenskem delu dežele.

Šolstvo na južnem Koroškem po letu 1920

Po plebiscitu 1920 je skupaj z jugoslovanskim učiteljstvom, uradništvom in orožništvom z glasovalnega območja ali postopoma v naslednjih mesecih zaradi odkritega protislovenskega pritiska – v veliko manjši meri pa zaradi boljših zaposlitvenih in življenjskih možnosti – Koroško zapustilo od dva do tri tisoč koroških Slovencev. Vendar kljub manjšemu številu koroških Slovencev v primerjavi s primorskimi begunci pomeni odhod izobraženega in vitalnega dela prebivalstva izgubo *človeškega kapitala*, ki je močno zaznamovala družbeno stvarnost koroških Slovencev po plebiscitu in kasneje. V deželi Koroški so bili nezaželeni, ker so se aktivno izpostavili v plebiscitnih bojih oz. pri politični agitaciji za Kraljevino

SHS, njihova življenjska eksistenca je bila na Koroškem onemogočena ali vsaj zelo otežena. Bili so odpuščeni iz javnih služb, tudi služb drugih gospodarskih podjetij, odpovedovale so se zakupne pogodbe, prihajalo je do nasilja, groženj in šikaniranja. Slovenske oblasti v Ljubljani so takoj po plebiscitu pozivale, da naj ljudje, ki imajo stalno prebivališče na Koroškem, tam tudi ostanejo. Ker jim je dežela Koroška na tak način odpovedovala *gostoljubnost*, so morali iskati življenjsko eksistenco drugje. In našli so jo v takratni osrednji Sloveniji oz. Kraljevini SHS. Žal deželna oblast na Koroškem kljub vsem zagotovilom koroškim Slovencem, mdr. s soglasno sprejeto izjavo koroškega deželnega zbora 28. 9. 1920, da hoče Koroška in Avstrija slovenskim rojakom »za vse čase zavarovati njihov jezikovni narodni značaj ter skrbeti za njihov duhovni, kulturni in gospodarski razcvet enako kot pri nemških prebivalcih dežele«,³³ takrat ni znala ali hotela umiriti strasti v deželi.³⁴ Zaradi zaostrenih odnosov med narodoma je ostalo posebej vprašanje jezikovnega pouka oz. dvojezičnega šolstva še naprej stvar napetosti.³⁵ O tem je redno poročal tudi slovenski manjšinski tednik, ki je ugotavljal, »/.../ da se nadaljuje z vso silo že pred vojno preiskušena nemška praksa s takozv. utrakvističnimi šolami, ki so v bistvu nemške. Na teh šolah vzgajajo naše otroke sistematično v tem pravcu, da se pričnejo sramovati materinskega jezika in ga polagoma celo mrziti. Glavni namen teh šol in v njih nameščenega učiteljstva je ta, da bi slovenskega otroka vzgojili tako, da bi tudi izven šole opustil rabo svojega jezika. V teh šolah se slovenščina uporablja za pomoč le nekaj mescev v prvem šolskem letu. Komaj pa se učenci priuče nemški abecedi, izgine slovenščina popolnoma iz šole. Otroci, ki v odmorih slovensko govorijo, se kaznujejo. Našim otrokom nalagajo sramotilne naloge, da morajo pisati po cele strani na pr. stavek 'Ich bin ein windischer Esel' /.../«. ³⁶

Kot posledica izida koroškega plebiscita so postali Slovenci na Koroškem narodna manjšina v smislu mednarodnega prava. V Saintgermainski pogodbi (1919) se je Republika Avstrija v 68. členu zavezala, da bo »/.../ kar se tiče javnega pouka avstrijska vlada v mestih in okrajih, kjer živi razmeroma precejšnje število državljanov drugega jezika (anderssprachiger) kakor nemškega, dovolila primerne olajšave, da zagotovi v ljudskih šolah otrokom teh avstrijskih državljanov pouk v

33 Prim. npr. Janko Pleterski, *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu/Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 27/Ethnicity 5, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, Inštitut za narodnostna vprašanja 2003.

34 Danijel Grafenauer, *Koroški Slovenci – begunci po plebiscitu 1920 v slovenski kulturi in družbi*, njihova družbena integracija ter prizadevanja za skupen slovenski kulturni prostor, *Koroški plebiscit – 100 let kasneje* (ur. Danijel Grafenauer), Odstiranje 5, Zbirka Ethnicity 17, Ljubljana 2021, str. 167–187.

35 Theodor Domej, Sabine Sandrieser, Cäcilie Schönherr, *Jahresbericht über das Schuljahr 2010/11*, Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII – Minderheitenschulwesen, str. 79.

36 Šolske razmere na slovenskem Koroškem, *Koroški Slovenec*, 30. 9. 1925, leto 5, št. 39, str. 2–3.

lastnem jeziku /.../«. ³⁷ Kljub temu je Državni ljudskošolski zakon ostal v veljavi, prav tako učni načrti za utrakvistične ljudske šole. Za slovenske organizacije na Koroškem je vprašanje učnega jezika ostalo najbolj žgoče. Vendar so koroške oblasti storile vse, da bi čimprej prevzgojile tiste Slovence na Koroškem, ki so se še potegovali za svoje pravice. ³⁸ Pri tem so izpopolnile sistem nastopanja proti koroškim Slovencem in izrabile vse možne oblike izigravanja prebivalstva in zavlačevanja reševanja prošenj na področju šolstva s strani koroških Slovencev. ³⁹ Šolstvo je bilo tudi v središču pogajanj o kulturni avtonomiji za koroške Slovence v letih 1925–1931. Pogajanja niso prinesla dogovora. ⁴⁰

Utrakvistične šole so torej z vprašljivo kakovostjo poučevanja v slovenskem jeziku in slovenščine kot predmeta, učnih pripomočkov za slovenski jezik, učiteljstva in njegovih zmožnosti prispevale k zmanjševanju uporabe slovenskega jezika in posledično k raznarodovanju. Treba je zapisati, da koroški Slovenci niso nikoli hoteli pregnati nemškega pouka iz šole, vedno je šlo za vprašanje, koliko šolskih let naj bi bila slovenščina učni jezik, želeli so pametno sorazmernost med nemškim in slovenskim poukom, za razumevanje praktičnih potreb in za to, da bi bilo zadoščeno objektivnim in priznanim pedagoškim metodam, ki zahtevajo vzgojo in izobraževanje v maternem jeziku. Da je bil v narodnostnem konfliktu najprej na udaru jezik, je razumljivo. Takšna ljudska šola je bila tudi po mnenju nekaterih avstrijskih zgodovinarjev »suveren instrument za preprečevanje nacionalne emancipacije koroških Slovencev«. Takšen šolski model je onemogočal socialni razvoj koroških Slovencev in je bil sokriv gospodarske zaostalosti slovensko govorečega južnokoroškega prebivalstva. Škoda, ki je bila na ta način storjena slovenskemu prebivalstvu in slovenskemu jeziku, je nepopravljiva. ⁴¹

Sredi 30. let 20. stoletja je bilo na Koroškem nominiranih 78 utrakvističnih ljudskih šol, od tega jih 29 ni imelo učitelja, ki bi bil izprašan iz slovenščine. Pogosto so bili nastavljeni učitelji, ki so slovenski jezik slabše obvladali ali ga sploh niso, ⁴² s takšnimi kadrovskimi ukrepi pa se je kvaliteta slovenskega pouka in pouka v slovenskem jeziku zmanjševala. Priključitev Avstrije Nemškemu rajhu (anšlus) leta 1938 je razmere le še poslabšala. Jeseni 1938, ob začetku prvega šolskega leta pod nacistično oblastjo, je bilo utrakvistično šolstvo ukinjeno. Nemščina je postala edini učni jezik. ⁴³

37 [s. n.], *Senžermenska pogodba in varstvo narodnih manjšin v Avstriji*, str. 6.

38 Avguštin Malle, Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938, *Zgodovinski časopis*, 42, 1988, št. 1, str. 43–60.

39 Avguštin Malle, Poskusi obnovitve slovenskega šolstva na Koroškem v dvajsetih letih našega stoletja, *Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 1–2, str. 169–180.

40 Tone Zorn, Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama, *Zgodovinski časopis*, 28, 1974, št. 3–4, str. 347–366.

41 Avguštin Malle, Spremna beseda, *Pričevanja učiteljstva/LehrerInnenerlebnisse* (ur. Franc Kukovica), Celovec 2004, str. 6–7.

42 Deželni šolski svet in mi, *Koroški Slovenec*, 1. 7. 1925, leto 5, št. 26, str. 2.

43 Domej 2016, str. 1192–1199.

Dvojezična ljudska šola po letu 1945

Po drugi svetovni vojni in koncu nacističnega nasilja pride do jugoslovanskih zahtev po združitvi slovenskih etničnih delov na Koroškem z matično Slovenijo. Zaradi tega in pod pritiskom so bile koroške deželne oblasti pripravljene popuščati in sprejemati kompromise. Član takratne provizorične Koroške deželne vlade je leta 1945 postal koroški Slovenec dr. Joško Tischler, sicer kasnejši oče slovenske gimnazije v Celovcu. Na njegovo pobudo je koroška deželna vlada 3. oktobra 1945 objavila odredbo, ki na novo ureja pouk v obveznem šolstvu na dvojezičnem območju⁴⁴ (od Brda pri Šmohorju na zahodu do Laboda v Labotski dolini na vzhodu – celoten politični okraj Velikovec brez občine Pustrica; približno petina vse Koroške; šlo je za okoli 108 osnovnih šol). Na podlagi odredbe in po švicarskem vzoru je bila ustanovljena nova dvojezična šola, ki je vse učence na dvojezičnem ozemlju vpisala k obveznemu pouku v materinščini in drugem deželnem jeziku (ne glede na jezik staršev ali pripadnost slovenski narodni skupnosti). Na prvih treh šolskih stopnjah so učence poučevali enakovredno v slovenskem in nemškem jeziku. Na četrti šolski stopnji se je obseg poučevanja v slovenskem jeziku zmanjšal na štiri ure tedensko, od pete do osme šolske stopnje pa na tri ure tedensko.⁴⁵

Opisani šolski model, ki predstavlja sicer presenetljiv korak naprej, je bil v permanentni krizi, večina prebivalstva ga je odklanjala, a je pomemben del deželnih in državnih politikov vztrajal pri njem zgolj iz oportunističnih razlogov, ker jim je šlo zlasti za ohranitev avstrijske predvojne državne meje z Jugoslavijo.⁴⁶

Nova dvojezična šola je odprla novo poglavje v zgodovini dvojezičnega šolanja. Koncept dvojezične šole je bil ponuditi nemškim in slovenskim govornikom možnost, da sooblikujejo skupno bodočnost, negujejo odgovornost za rabo maternega jezika in enakovredno souporabljajo oba jezika ter izpolnjujejo obveznost do dvojezičnega poučevanja. Osnovna zamisel, ki jo je v glavnem snoval dr. Tischler, je bila, da se prebivalci južne Koroške, ne glede na etnično pripadnost, naučijo nemškega in slovenskega jezika. V ospredju vzgojno-izobraževalnih prizadevanj je bilo sožitje obeh narodov, dvojezičnost je bila razglašena za cilj celotnega dvojezičnega območja.⁴⁷ V sklopu dvojezične šole je slovenščina postala učni in delovni jezik. Izgubila je stigmo pomožnega in domačega jezika, ki so ji jo nadel v utrakvistični šoli.⁴⁸ Uspešnost takšnega poučevanja je bila odvisna pred-

44 Avguštin Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov* (ur. Hanzi Filipič et al.), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2009, str. 118.

45 Kukovica 2002, str. 25–40; Mrzel 2020, str. 4–5.

46 Domej 2000/2001, str. 32.

47 Tomaž Ogris, Dvojezični pouk in pouk slovenskega jezika na Koroškem, *Slovensko šolstvo* (ur. Božidar Založnik), Nova Gorica 2006, str. 91–94.

48 Vladimir Wakounig, *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung. Die zweisprachige Schule in Kärnten*, Klagenfurt/Celovec: Drava, 2008, str. 161–184; Prim. Mrzel 2020, str. 4–5.

Karta prikazuje dvojezično šolstvo na ozemlju, na katero se nanaša odredba z dne 3. oktobra 1945. Odredba je bila osnova za določitev dvojezičnega šolstva v Zakonu o manjšinskih šolah (1959). Karto so pripravili sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja v 50. letih 20. stoletja. (Arhiv INV, Indok, 2025. Šolstvo na ozemlju, na katero se nanaša uredba z dne 3. oktobra 1945, <https://indok.si/dokument/solstvo-na-ozemlju-na-katero-se-nanasa-uredba-z-dne-3-okt-1945> (dostop 30. 9. 2017)).

vsem od usposobljenega učiteljstva, ki je obvladalo slovenski jezik. Tega pa ni bilo. Deželni glavar Hans Piesch je na zborovanju šolskih nadzornikov julija 1945 izjavil: »Šol ne moremo očistiti tako, da bi rekli: vsi nacionalsocialistični učitelji morajo proč, sicer bi morali zapreti vse šole.« Ščasoma so se razmere izboljšale, kar so ugotavljali številni sodobniki.⁴⁹

Leta 1955 sklenjena Državna pogodba o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP) vsebuje poseben člen (7), ki okvirno določa posebne pravice slovenske in hrvaške manjšine. Namen tega člena je bil, da mednarodno-pravno zagotovi manjšini vsaj standard, ki je ob sklenitvi veljal za manjšinsko šolstvo. Ta standard je določala šolska odredba iz leta 1945.⁵⁰

Po sklenitvi ADP leta 1955 in zagotovitvi predvojne avstrijsko-jugoslovanske meje je prišlo do ponovnega oživljanja nemških nacionalističnih organizacij, ki so izkazovale odpor proti obveznemu dvojezičnemu poučevanju. Sledili so pritiski, šolske stavke ter demonstracije. Takratni koroški deželni glavar Ferdinand Wedenig je 22. septembra 1958 izdal odlok, ki je staršem, ki so občutili dvojezični pouk (slovenski del) »kot obremenitev«, omogočil odjavo otrok od dvojezičnega pouka. V obveznih šolah (ljudskih in glavnih) je bilo septembra 1958 12.774 učencev (od tega v ljudskih šolah 10.030 učencev). Po koncu odjavnega roka je pri dvojezičnem pouku ostalo le še 2399 učencev (od tega v ljudskih šolah 2094

⁴⁹ Ude 1970, str. 216–217.

⁵⁰ Domej 2000/2001, str. 33.

otrok), torej le še približno 17 %. Mnogi otroci, ki jim je bila slovenščina prvi jezik, so tako ostali brez pouka v maternem jeziku.⁵¹ Slovenska narodna skupnost je postala socialno ranljiva, deležna šikaniranja in izpostavljena mnogim sovražnim dejanjem. Pričel se je razvoj, ko je bil velik del slovenskega prebivalstva na Koroškem s pomočjo takšnega šolskega modela in šole odtujen narodnostni identiteti, jezikovni pripadnosti in lastni kulturi.⁵² Leta 1959 je bil sprejet Zakon o manjšinskem šolstvu. Ta je razveljavil obvezen dvojezični pouk na območju dvojezičnega šolstva in ga nadomestil s principom prijavljanja. To ostaja praksa vse do danes.

V času zaostrenih razmer in napetosti med slovensko in avstrijsko narodno skupnostjo je bila za Slovence velika pridobitev ustanovitev Slovenske zvezne realne gimnazije v Celovcu v šolskem letu 1957/58, ki postane v naslednjih desetletjih kovnica slovenske intelektualne elite.⁵³

Zaključek

Manjšinsko šolstvo je ključen instrument ohranjanja jezika, kulture in identitete narodnih manjšin. V primeru koroških Slovencev ima šolski sistem vlogo temeljnega nosilca narodne zavesti ter orodja politične in kulturne enakopravnosti. Zgodovinski razvoj šolstva na Koroškem jasno kaže, da so se pravice Slovencev do šolanja v maternem jeziku gibale v skladu s političnimi razmerami: od delne prisotnosti slovenščine v utrakvističnih šolah v Avstro-Ogrski prek poskusa slovenizacije šolstva med jugoslovansko upravo plebiscitne cone A 1918–1920 do omejevanja po plebiscitu 1920, ko je večina slovenskih učiteljev izgubila zaposlitev. Utrakvistična ljudska šola je v prvi avstrijski republiki pripomogla k nadaljnjemu in še hitrejšemu germanizacijskemu pritisku na slovensko manjšino, kar doseže vrh v času druge svetovne vojne s preganjanjem slovenščine iz javnega prostora, nasiljem ter izgonom okoli 220 družin koroških Slovencev leta 1942 v stari rajh. Po letu 1945 posijejo žarki upanja na področju elementarnega pouka na južnem Koroškem, vpeljeni model dvojezičnega pouka je pomembno izboljšal stanje na področju manjšinskega šolstva. Žal, takšno stanje traja le do odprave tega dvojezičnega šolskega modela leta 1958. Manjšinsko šolstvo koroških Slovencev presega pedagoški okvir – je nosilec kolektivnega spomina, institucija, ki krepi jezikovno in narodno identiteto ter je posledično mehanizem politične vidnosti manjšine. Dolgoročni obstoj slovenske skupnosti na Koroškem je tesno povezan z vitalnostjo njenega šolskega sistema ter s podporo države in družbe večkulturnosti. Primer koroških Slovencev v Republiki Avstriji kaže, da je prav šolski sistem odločilen za preživetje manjšine in za uresničevanje jezikovnih in kulturnih pravic, ki jih zagotavljajo nacionalni in mednarodni pravni akti.

51 Domej 2000/2001, str. 33; Feinig 2008, str. 82.

52 Kukovica 2002, str. 42; Mrzel 2020, str. 4–5.

53 Joško Tischler, Državna gimnazija za Slovence, *Koroška in koroški Slovenci* (ur. Vladimir Klemenčič, Janko Pleterski, Tone Zorn, Janko Kos), Maribor 1971, str. 216–223.

Viri in literatura

Viri

Mir, leto 1905, 1913

Koroški Slovenec, 1925

Literatura

Domej, Teodor: Položaj manjšinskega jezika v izobraževanju na Koroškem, *Materni jezik na pragu 21. stoletja/The mother tongue on the doorstep of 21st century* (ur. Milena Ivšek), Ljubljana 1999.

Domej, Teodor: Šolstva za prebivalstvo jugovzhodne avstrijske Koroške, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2000/2001.

Domej, Theodor, Sandrieser, Sabine, Schönherr, Cäcilie: *Jahresbericht über das Schuljahr 2010/11*, Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII – Minderheitenschulwesen.

Domej, Theodor: Schulwesen, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016. Bd. 3.

Feinig, Tatjana: *Slovenščina v šoli/Slowenisch in der Schule. Zgodovina pouka slovenščine na Koroškem/Die Geschichte des Slowenischunterrichts in Kärnten*, Celovec 2008, Drava.

Gabrič, Aleš: Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.

Grafenauer, Bogo: *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*, Zbirka zgodovinskega časopisa 10, Ljubljana 1994.

Grafenauer, Danijel: Schulwesen unter jugoslawischer Verwaltung in der Zone A in den Jahren 1919–1920, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016. Bd. 3.

Grafenauer, Danijel: Koroški Slovenci – begunci po plebiscitu 1920 v slovenski kulturi in družbi, njihova družbena integracija ter prizadevanja za skupen slovenski kulturni prostor, *Koroški plebiscit – 100 let kasneje* (ur. Danijel Grafenauer), Odstiranja 5, Zbirka Ethnicity 17, Ljubljana 2021.

Grafenauer, Danijel, Wakounig, Marija: Podoba drugega ali sosed v ogledalu soseda, *Na obeh straneh Alp: slovensko-avstrijska zgodovina* (ur. Peter Štih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt, Peter Vodopivec), Ljubljana: Cankarjeva založba, 2025.

Konvent šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu (izd.), *Jubilejni zbornik: ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift: 100 Jahre Bildungseinrichtung der Schulschwestern in St. Peter, Vetrinj*, Mohorjeva, 2008.

- Kukovica, Franc: *Šolski vsakdan na dvojezičnem Koroškem/Schulalltag im zweisprachigen Kärnten*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 1999.
- Kukovica, Franc: *Dvojezična ljudska šola na Koroškem od začetka do danes/Die zweisprachige Volksschule in Kärnten von Beginn an bis heute*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 2002.
- Malle, Avguštin: Poskusi obnovitve slovenskega šolstva na Koroškem v dvajsetih letih našega stoletja, *Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 1–2.
- Malle, Avguštin: Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938, *Zgodovinski časopis*, 42, 1988, št. 1.
- Malle, Avguštin: Spremna beseda, *Pričevanja učiteljstva/LehrerInnenenerlebnisse* (ur. Franc Kukovica), Celovec 2004.
- Malle, Avguštin: Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov* (ur. Hanzi Filipič et al.), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2009.
- Malmenwall, Simon: Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.
- Mrzel, Nina: *Slovenščina v dvojezičnih ljudskih šolah na avstrijskem Koroškem*, magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 2020.
- Ogris, Tomaž: Dvojezični pouk in pouk slovenskega jezika na Koroškem, *Slovensko šolstvo*, (ur. Božidar Založnik), Nova Gorica, 2006.
- Ostaneck, France: Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963, *Šolska kronika*, 32, 1999, št. 1.
- Pleterski, Janko: *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu/Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 27/Ethnicity 5, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III. del, Ljubljana: Delavska enotnost.
- Till, Jože: Koroški Slovenci in krška škofija, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2000/2001.
- [s. n.], *Senžermenska pogodba in varstvo narodnih manjšin v Avstriji*, Ljubljana, 1920.
- Tischler, Joško: Državna gimnazija za Slovence, *Koroška in koroški Slovenci* (ur. Vladimir Klemenčič, Janko Pleterski, Tone Zorn, Janko Kos), Maribor 1971.
- Ude, Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostaneck), Ljubljana, 1970.
- Volf Stepančič, Žiga: Windischar ali Slovenec: Politični pritisk in propaganda na avstrijskem Koroškem. Spletni vir: <https://www.rtv slo.si/kultura/dediscina/windischar-ali-slovenec-politici-ritisk-in-propaganda-na-avstrijskem-koroskem/758345> (pridobljeno 1. 10. 2025).

Vouk, Rudolf: *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918*, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1980.

Wakounig, Vladimir: *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung. Die zweisprachige Schule in Kärnten*, Klagenfurt/Celovec: Drava, 2008.

Zorn, Tone: Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama, *Zgodovinski časopis*, 28, 1974, št. 3–4.